

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (477)

**Гай-Нижник П.
Українська Академія наук**

ЖИТТЯ ТА БУДНІ РЕЗИДЕНЦІЇ ДИКТАТОРА: ПАЛАЦ ГЕТЬМАНА УСІЄЇ УКРАЇНИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті висвітлюється життя у палаці гетьмана України Павла Скоропадського у 1918 році, графік роботи глави Української Держави, буденність його сім'ї, охорони резиденції Гетьмана, правила церемоніалу, окремі аспекти внутрішньої атмосфери та побуту диктатора, його особисті риси як людини та державного діяча.

Зокрема, звертається увага на роль начальника Головної Квартири й Власного Штабу Гетьмана, порядок розгляду державних документів та зустрічей з членами Ради міністрів, гостями Палацу Гетьмана, його внутрішнє та зовнішнє планування, діяльність та розташування власного конвою глави держави, погляди П. Скоропадського на місце України у постімперському просторі.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, Скоропадський, палац Гетьмана

З першого ж дня свого гетьманування (29 квітня 1918 р.) П. Скоропадський оселився у будинку колишнього київського генерал-губернатора, який почали називати палацом пана Гетьмана. П. Скоропадський відмовився оселитися в колишньому Царському (Маріїнському) палаці через те, що під час більшовицької окупації там відбувалися криваві екзекуції та страти, згадував його міністр закордонних справ Д. Дорошенко [5, с. 54], а гетьманський начальник Штабу Б. Стеллецький додає, що особливо пригнічувало Гетьмана та його оточення ще й те, що перед входом на подвір'я Маріїнського палацу містилася ще свіжа братська могила офіцерів, що були захоплені більшовиками на київських Липках й страчені тут. Окрім того, Гетьман не хотів оселятися в імператорському палаці, аби не наразитися на звинувачення у намаганні стати царем [15, с. 119].

Гетьманський палац являв собою великий кам'яний двоповерховий будинок, побудований у київському районі Липки в 1830-х роках по вулиці Інститутській, 40. Візуально він розташовувався на розі вулиць Інститутської та Левашівської; до будинку прилягав сад, що колись був складовою

частиною Кловського парку. До 1917 р. він був резиденцією Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора. У ньому ж, до часу приведення до ладу Маріїнського палацу, зупинялися під час своїх відвідин Києва члени російської імператорської родини, зокрема у 40-х роках XIX ст. в генерал-губернаторському будинку кілька разів мешкав Імператор Ніколай I, а згодом у 1852, 1859 та 1869 роках – імператор Александр III. З 1864 р. у генерал-губернаторському будинку розміщувалася домовою церква Святого Миколая, що була побудована за губернаторства Анненкова на кошти Міністерства внутрішніх справ [6, с. 172].

Фасад генерал-губернаторського палацу мав такий вигляд: довжина його становила 35 метрів, праворуч долучалася тривіконна прибудова з чавунним ґанком на колонках – бічний вхід, а далі – чотиривіконна прибудова домової церкви Св. Миколая. Загальна довжина споруди по вул. Інститутській дорівнювала 55 м. Значну частину будівлі займала зала для офіційних прийомів (за Трепова її було облаштовано білими з позолотою меблями, а підлогу вкрито біло-рожевим килимом). Кабінет генерал-губернатора та помешкання його родини містилися на другому поверсі. Уся садиба складалася з трьох частин. Її більшу площу займав старий сад, який частково зберігся до нашого часу. На розі був кухонний флігель, з'єднаний з палацом кам'яною галереєю, холодні служби (сараї для дров та льодовня). Окремо, воротами на Інститутську, розташовувався господарський двір з великою стайнею, каретником, сараями, оранжереєю та кучерською. У грудні 1911 р. було добудовано кам'яний сарай для автомобіля. Обабіч чавунного ґанку стояли дерев'яні смугасті будки для варті [8].

Після революції в будинку генерал-губернатора¹ мешкав губерніяльний комісар Тимчасового уряду, з осені 1917 р. в цьому будинку жив голова Генерального секретаріату Центральної Ради В.Винниченко, а після нього – голова Ради народних міністрів УНР В. Голубович.

Величезний генерал-губернаторський дім на Липках, як згодом бідкався начальник Штабу Гетьмана, був розпланований вкрай незручно, він безпосередньо прилягав до сусідніх садиб на Левашівській та Інститутській вулицях. Парк, що також притулявся до будинку, був огорожений напівзгнилим дерев'яним парканом, а з вікон сусідніх будинків зовсім вільно можна було спостерігати за усім, що діялося усередині парку. Все це створювало досить великі ускладнення для охорони Гетьмана.

Приміщення генерал-губернаторського будинку хоча й не надто постраждало з минулі півтора року, проте в ньому абсолютно не було нічого необхідного для життя. Вже на другий день перевороту П.Скоропадський

¹ Під час окупації Києва поляками (травень – червень 1920 р.) будинок було перетворено у пороховий склад, який вони підірвали під час відступу з міста, зруйнувавши таким чином палац дощенту. Руїни вже не підлягали відбудові, на їх місці у 1925 році було влаштовано сквер. У 1934 р. на його місці за проектом архітектора С.Григор'єва було побудовано дім для співробітників Ради народних комісарів УРСР, а вулиця мала назву 25 Жовтня (сьогодні – вул. Інститутська, 20/8).

застав увесь штат гетьманського будинку вже сформованим і йому залишилося лише переглянути його і затвердити. Проте перші ночі Гетьманові довелося провести у своєму палаці “по бувачному”.

На другому поверсі три кімнати зайняв Гетьман (спальня, їдальня та кабінет), одна кімната (колишня вітальня) була надана для засідань Ради міністрів і ще одна – під кабінет генерального писаря І. Полтавця-Остряниці. Вільними на верхньому поверсі на перших порах залишалися ще три спальні кімнати, одна (кутова) кімната-вітальня та велика зала. “Тут у великій залі на другому поверсі, – згадував міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, – відбувалися прийоми делегацій й урочисті прийоми чужоземних послів; поруч цієї зали містився кабінет Гетьмана, де він працював, приймав міністрів та інших службових осіб, де він давав авдієнції. На тому ж самому поверсі в двох залах, одна поруч другої, засідала Рада Міністрів і Мала Рада Міністрів” [5, с. 54-55]. На першому поверсі три кімнати було віддано під кабінети голови Ради міністрів Ф. Лизогуба (потім – С. Гербеля), персонального секретаря Гетьмана й заступника міністра закордонних справ О. Палтова та коменданта палацу К. Прісовського, а решта під караул. Усі кабінети в палаці були обладнані телефонними апаратами, що мали на той час тризначні та переважно чотиризначні номери [12, с. 136; 14, с. 28].

Пізніше, коли в середині липня 1918 р. до Києва прибула сім'я гетьмана, мешканцям будинку довелося потіснитися. Дружина Гетьмана Олександра Петрівна (в дівочтві – Дурново), сини (Петро, Данило та Павло) та доньки (Марія та Єлизавета) оселилися у трьох невеликих кімнатах на верхньому поверсі, канцелярія ж Гетьмана із її головою І. Полтавцем-Остряницею переселилися на нижній поверх [5, с. 54-55]. Відтак, здавалося б, великий генерал-губернаторський будинок виявився доволі затісним і скромним помешканням для гетьманського оточення й мало відповідав його урочистій назві – гетьманський палац, а логічніше б його було назвати резиденцією.

Окрім того, нижній поверх палацу займав ще й німецький караул, який час від часу змінювався у своїй чисельності залежно від політичної ситуації в місті, а також караул гетьманського конвою та чергування Особливого відділу власного Штабу П. Скоропадського. При вході стояли парні вартові конвою Гетьмана, а в останні місяці Гетьманату парні вартові стояли й у залі перед внутрішніми апартаментами П. Скоропадського. Німці несли караули з боку парку, а отже їх для сторонньої публіки (відвідувачів) гетьманського палацу видно не було. Вночі двері спальної кімнати Гетьмана охороняли спільно його конвой та вартові-німці, а в парку виставляли варту біля кулемета.

Попри таку посилену внутрішню та зовнішню охорону резиденції Гетьмана, потрапити до палацу глави держави було відносно легко,

оскільки будинок постійно відвідувало багато гостей і прохачів на прийоми не лише до самого Гетьмана, але й до голови Ради міністрів і гетьманського коменданта. Тому майже на кожному кутку, за драпіровкою дверей стояла заряджена зброя, на випадок необхідної самооборони. До середини літа 1918 р. вхід до гетьманського палацу для урядовців був порівняно демократичним, але після вбивства німецького командувача в Україні, фельдмаршала Г. Айхгорна, щоб дістатися до резиденції П.Скоропадського “потрібні всякі перепустки”, через що урядові службовці почали називати його та навколишні околиці “Енгерес Крігсгебіт” [4, с. 81]. Не довіряючи німцям та ще більше власній охороні, Гетьман мріяв оточити себе конвоєм з кавказьких народів. Проте всі спроби вмовити вояків з колишньої т.зв. Дикої дивізії, що поверталися до себе на Кавказ, залишитися на службі у П. Скоропадського не мали жодного успіху, незважаючи на пропозиції будь-якої оплати [15, с. 123]. Вірогідно хіба що один лише особистий охоронець-ад'ютант, що з'явився в оточенні Гетьмана в останні часи Української Держави, – туркмен Абдул Західов – погодився на таку пропозицію.

Варто також додати немаловажну деталь щодо постійно присутніх у палаці осіб. З самого початку гетьманського правління при П. Скоропадському перебував молодий німецький граф Людольф-Герман Еммануель Георг Курт Вернер фон Альвенслебен. Цей капітан німецької військової розвідки (Оберкомандо) ще 20 квітня 1918 р. перед гетьманським переворотом був у П.Скоропадського, аби перевпевнитися, чи не завагається він повалити Центральну Раду, а за день навіть пропонував П. Скоропадському тимчасово переїхати мешкати до нього, але той відмовився й зупинився у російського монархіста, відставного генерала Ф. Безака, який, до слова, мав тісні зв'язки з німецьким штабом. Та й мешкав Ф. Безак у Києві у сусідстві з німецьким Оберкомандо. Вже тоді майбутній гетьман усвідомив, що Вернер фон Альвенслебен¹ був визначений постійно відбувати при ньому (можна сказати й по-іншому, і це

¹ Вернер фон Альвенслебен (Людольф-Герман Еммануель Георг Курт Вернер фон Альвенслебен – Ludolf-Herman Emmanuel Georg Kurt Werner von Alvensleben) був молодим аристократом (17 березня 1901 р., Галле-на-Залле – 17 березня 1970 р., Санта-Роса-де-Каламучіта, Аргентина). Походив з нижньонімецької аристократичної родини землевласників, був сином пруського генерал-майора Людольфа фон Альвенслебена (1844–1912) та Антуанетти фон Альвенслебен (1870–1950), уродженої баронеси фон Рікоу (Freiin von Ricou). З 1911 по 1918 рр. він навчався у пруському кадетському корпусі. У 1918 р. був випущений фаненюнкером у гусарський полк, але участі у бойових діях не брав.

По війні – член ультрареакційного “Клубу панів”. Від 1923 р. до липня 1929 р. був членом націоналістичної воєнізованої організації “Сталевий шолом”. Став особистим другом А. Гітлера. 1 вересня 1929 р. вступив до НСДАП (партійний квиток № 149345). Керував місцевими осередками та бойовиками. 1 квітня 1934 р. вступив до СС (квиток № 177002). Під час радянсько-німецької війни служив на теренах України (з січня 1942 р. у чині генерал-майора поліції): був керівником СС і поліції в Чернігові, потім – у Таврії, Криму та в Севастополі й Миколаєві (вже як групенфюрер СС і генерал-лейтенант поліції). Утік з британського полону, був приречений до смертної кари заочно. Нелегально перебрався до Аргентини.

У міжвоєнний період підтримував зв'язки з родиною Скоропадських, зокрема був гостем на весіллі доньки П.Скоропадського Гетьманівни Марії з графом Адамом де Монтрезором у Ванзее (Німеччина) 10 серпня 1927 р. Його предки були масонами-тамплієрами (і навіть магістром ордену тамплієрів) у Німеччині та Славонії, курфюрстами та полководцями [1; 2; 3].

буде не далеким від істини, – спостерігати за ним).

Такий стан речей й далі тривав і вже за Гетьманату. Пиха цього німецького спостерігача за Гетьманом була величезною. В палаці Гетьмана він тримав себе зовсім незалежно від німецького командування й мав безпосередні зносини з Імператором Вільгельмом II. Він безцеремонно насміхався над укладом життя в гетьманському палаці, а власний конвой П. Скоропадського називав не інакше як пожежною командою. Однак гетьманське оточення швидко зжилося з ним й у палаці Гетьмана граф вважався своєю людиною, якій, за словами начальника Штабу П. Скоропадського, довірялися усі найближчі таємниці та сумніви. Веселий і безтурботний граф Вернер фон Альвенслебен не був позбавлений і комерційної жилки, а заступник міністра закордонних справ України й водночас довірений радник Гетьмана О. Палтов залагоджував через нього усі тертя з німецьким командуванням [15, с. 160-161].

Життя в гетьманському палаці тривало за чітко заведеним регламентом. Робочий день Гетьмана був точно розписаний по годинах. При цьому П. Скоропадський особисто працював надзвичайно багато, від світання до смеркання. Прокидався він близько восьмої чи о пів на дев'яту годину ранку й за петроградською звичкою довго приводив себе до ладу. Проте це не був усамітнений процес. Під час одягання Гетьман приймав найдовіреніших осіб, зокрема кравця-єврея, свого полкового товариша та штатного помічника Ф. Безака, який повідомляв йому найсвіжіші новини, чи особистого радника й заступника міністра закордонних справ О. Палтова. Зазвичай о десятій ранку розпочинався прийом міністрів з доповідями. Кожний міністр міг мати таку аудієнцію один чи два рази на тиждень й доповідати протягом однієї години. Один раз на тиждень вранці замість доповіді міністрів влаштовувався прийом прохачів або депутацій. Для того, аби потрапити на такий прийом, слід було за два дні записатися у Штабі Гетьмана у гофмаршальській частині. Після внесення до списку й перевірки особи через Особливий відділ, прохач отримував повідомлення про прийом.

Такі прийоми обставлялися значною урочистістю. Усі гості вишикувалися за списком у залі й потім Гетьман, у супроводі начальника Штабу, палацового коменданта, гофмаршала (гетьманського господаря) та чергового ад'ютанта, виходив зі свого кабінету. Декого з гостей П. Скоропадський запрошував до себе у кабінет й вислуховував окремо. Рівно о дванадцятій годині розпочинався сніданок. Запрошені заздалегідь збиралися у залі, виходив Гетьман й усі прямували до їдальні. Як за сніданком, так і за обідом стіл завжди прикрашався квітами, а в особливо урочистих випадках на честь знатного гостя з квітів викладався або родинний герб, або ініціали запрошеної особи. Їжа була гарно

приготованою й навіть вишуканою, проте не подавали ані горілки, ані вина. Окрім запрошених до сніданку та обіду, під час частування були присутніми: начальник Штабу, палацовий комендант, гетьманський господар (гофмаршал), його начальник господарчого відділу (метрдотель), генеральний писар, О. Палтов, Г. Зеленевський та черговий ад'ютант. За стіл всідалися суворо за чинами й, аби не виникло якихось інцидентів, перед кожним прибором клалася записка. Меню страв писалося українською та французькою мовами.

За день на кухні гетьманського палацу видавалося до 200 сніданків та обідів. Проте попри видиму пишність, їхня вартість була дешевшою (брався розрахунок у 10 крб. на день на людину), ніж короткий обід (набагато гіршої якості за гетьманський) у гарному київському ресторані (на той час він коштував близько 20-30 крб. на людину). Однак бували випадки, коли грошей не було навіть на придбання продуктів для столу й гетьманському господареві (гофмаршалові) М. Ханенку (небожеві Б. Ханенка) доводилося видавати гроші з коштів родинної контори Ханенків. При цьому необхідно врахувати й ту обставину, що майже кожного тижня влаштовувався хоча б один парадний обід, коли доводилося значно покращувати їжу як за якістю, так за кількістю. Втім, варто зауважити, що попри суцільну економію, Гетьман неодноразово порушував питання про ще більше скорочення витрат на харчування [15, с. 168-170].

До речі, за встановленим етикетом, розмови Гетьмана з представниками німців (чи то за обідом, чи то на прогулянці у парку) не прийнято було переривати.

По завершенні сніданку П. Скоропадський здійснював невеличку прогулянку по парку з одним із гостей, після чого прямував до свого кабінету, де у нього знову розпочинався прийом міністрів, який тривав до шістнадцятої години дня. Від шістнадцятої до дев'ятнадцятої години час не був розписаним й у цей час Гетьман приймав у себе окремо викликаних на нараду осіб. Рівно о дев'ятнадцятій, за тими ж правилами та процедурою, що й для сніданку, усі збиралися у залі й звідтіля прямували до обіднього столу. До о пів на дев'яту вечора обід добігав кінця й П. Скоропадський приймав доповідь від начальника Штабу, а в іншій кімнаті одночасно відбувалося засідання Ради міністрів. Близько десятої вечора уряд здійснював перерву на пів години й усі виходили до зали; туди ж виходив і Гетьман й тут відбувався обмін враженнями та думками. Після перерви, П. Скоропадський із начальником Штабу поверталися до кабінету, де іноді до третьої – четвертої години ранку займалися розглядом поточного листування. Як засвідчував гетьманський начальник Штабу, дуже рідко бували дні, коли вдавалося закінчити роботу до одинадцятої чи дванадцятої ночі [15, с. 126-130].

Б. Стеллецький (начальник Штабу) пояснював такий напружений графік роботи Гетьмана кількома причинами. Усі міністри належали до різних соціальних станів, були різними людьми і за освітою, і за вихованням. П. Скоропадський нікому з них не довіряв. Разом з тим він усвідомлював недостатність свого особистого державницького виховання, що спонукало до більш тривалого й обережного розгляду доповідей та ретельного вникання у суть справи. Гетьман знав, що більшість міністрів належали до згуртованого партійного середовища – партії кадетів. Водночас, будучи від природи людиною спостережливою та підозрілою, він помічав як, наприклад, О. Палтов готує його до прийому Б. Бутенка. Дехто з міністрів (О. Рогоза, М. Любинський та ін.) подавали йому необроблені доповіді, а лише сирий матеріал, і П. Скоропадський, соромлячись їх повернути таким міністрам, доручав начальникові Штабу самому, або разом з ним, особисто розібрати деталі певного сирого матеріалу. І, врешті, Гетьман просто фізично не міг впоратися із тими горами різних записок, проектів та листів, що надходили на його ім'я. Бували дні, коли в Гетьмана за день нагромаджувалася така кількість паперів, що для перенесення їх у Штаб потрібні були два чоловіки. Крім того, Рада міністрів була вкрай не ініціативною й не виявляла творчого підходу до праці в той час, “коли події явно вказували на необхідність проведення в життя, за умовами часу, тієї чи іншої імпровізації” [15, с. 131-133]. Тож П. Скоропадському доводилося давати особистий імпульс й спрямовувати діяльність свого уряду, але при цьому мусив вникати у кожну дрібницю поданих на його затвердження паперів.

Лише після приїзду в середині липня 1918 р. до Києва сім'ї Гетьмана П. Скоропадський інколи дозволяв собі по обіді провести час із дружиною із її невеличким товариством у вітальні. Варто зазначити, що, за спостереженнями начальника Штабу Гетьмана Б. Стеллецького, дружина П. Скоропадського була від природи дуже розумною жінкою, а її розуму і такту міг би з успіхом позаздрити будь-який з міністрів Гетьмана. Не зайвим буде згадати й про те, що Олександра Петрівна “далеко не співчутливо ставилася до всієї авантюри свого чоловіка і не вірила в Україну” [15, с. 136].

Такі її погляди мали право на існування й не заслуговували б тут на окрему згадку, коли б Гетьманова Олександра не впливала б ними на рішення свого чоловіка – Гетьмана України. Б. Стеллецький згадував, що коли виникала в русофільській частині оточення П. Скоропадського, зокрема у самого Б. Стеллецького та О. Палтова, виникала необхідність схилити на проросійський бік Гетьмана у суперечці з проукраїнською групою (Д. Дорошенко, І. Полтавець-Остряниця), то вони запрошували дружину Гетьмана, яка “з'являлася нібито випадково і як жінка від природи розумна

знаходила спосіб примирити сторони й переконати свого чоловіка” [15, с. 135-136].

Гетьманський начальник Штабу згадував, що П.Скоропадський часто висловлював наближеним до нього людям свій погляд на Україну взагалі й зокрема на своє гетьманство. “Він абсолютно щиро усвідомлював, що в Петербурзі не була зрозумілою можливість від’єднання України (Малоросії) від Росії й хоча він поза усяким сумнівом природний малорос, але ні його серцю, ані його розуму Малоросія нічого не говорила.

Лише після зречення Государя, якого він дуже поважав й коли тимчасовий уряд і навіть окрема область мала вибрати собі правителя, він ближче познайомився зі своєю батьківщиною. І ось тут йому відкрилися зовсім нові, досі чужі відчуття, навіювані ставленням далекого, солідного і чужого Петербурга до цієї багатой та колись самостійної окраїни, колиски усієї Держави Російської й безумовного джерела, що до останнього часу насичувало північ своєю високою культурою. Україна дала Росії цілу низку вчених, письменників, поетів, музик. Її багатством жив й звеличувався Петербурзький режим та узамін всього цього, – писав Б. Стеллецький про роздуми гетьмана П. Скоропадського й ніби про свої власні, – невдячний чиновний Петербург лише завдавав один за другим уколи національному почутті українців. Заборонялися український друк, театр, освіта в школах малоросійській мові й народний поет і борець Шевченко в поглядах Петроградського чиновництва був небезпечніше Пугачова та Стеньки Разіна.

Тепер тільки стало йому, Скоропадському, зрозуміло, яку штучну ворожнечу чиновництво надіслало між хохлами і москалями.

Але усе це, казав Скоропадський, навіть якби він це й знав раніше, як знає він тепер, не дало би йому права на проголошення гетьманства якщо би був в Росії Імператор. Тепер же, коли зник цей єдиний зв’язок, коли долею російських народів заволоділи якісь різночинці, він вважає себе більш ніж у праві, і за своїм становищем і за походженням, взяти участь у долі Батьківщини. Що буде далі, передбачити важко, але одне він може сказати, що коли на чолі управління Росії залишаться ці сумнівні пройдисвіти, то він без боротьби своєю владою не поступиться. Він любить до цієї пори Росію, але Росію справедливу і сильну й завжди готовий надати їй свою допомогу.

На запитання, як він розуміє: чи повинна бути Україна самостійною чи увійти федеративно до складу Російської Імперії, Скоропадський відповідав що тепер ще нічого неможна передбачити, усе буде залежати від того, що буде являти [з себе] майбутня Росія, проте вірогідно припустити що Україна увійде федеративно до складу нової Росії” [15, с. 144-147].

Гетьман не знав своєї країни, свого народу, але прагнув їх пізнати. Це, зокрема, можна побачити у його прагненні створити свою “народну” партію, його мрією було створити кілька особистих потягів по Україні, аби він міг, з одного боку, познайомитися з країною, а з другого боку, познайомити населення із собою.

Що ж до особи самого Гетьмана, то його начальник Штабу змальовував його як гарно складену, вище середнього зросту людину, з характерними рисами обличчя, які можна було назвати навіть гарними, проте мужніми. Водночас він характеризував його як жіночну, зніжену й взагалі добру людину, що мала середні розумові якості, а позаяк він майже нічого не читав, то йому важко було розбиратися у деяких питаннях, що потребували розумової підготовки. Гетьман водночас був досить сентиментальним. Так, коли влітку 1918 р. начальник Штабу повідомив йому про страту більшовиками царя та його сім'ї, “то в перший момент обличчя його якось витягнулося, скривилося у гримасу і він заплакав як маленька дитина” [15, с. 149-150]. Усе відбулося на очах німецького посла в Україні А. фон Мумма. Потім, під час панахиди у палацовій церкві, П. Скоропадський знову ридав, мов дитина. Крім усього цього, за спостереженнями Б. Стеллецького, П. Скоропадський достеменно не вмів розбиратися в людях і деякі особистості діяли на нього фатально [15, с. 71-72].

Одну з таких фатальностей начальник Штабу, зокрема, вбачав й у смерті 15 серпня 1918 р. вже в Києві маленького Гетьманича Павла – найменшого сина Скоропадських і улюбленця сім'ї. Хлопчик захворів через недовгий час після приїзду родини до столиці України, але особистий гетьманський штабний лікар Лукашевич, як додає у своїх записках Б. Стеллецький – особа дуже напівповажна і у медичному відношенні мало компетентна, ескулап, що втерся в довіру до П. Скоропадського, залікував дитину, яка померла від апендициту. Маленького Гетьманича поховали на столичному цвинтарі церкви Святого Александра Невського.

З приїздом сім'ї П. Скоропадського життя у гетьманському палаці пожвавішало. За столом у Гетьмана з'явилося родове срібло та золото, а симпатичні обличчя молодих Гетьманівен за сніданками та обідами надавали їм родинного затишку. Разом з тим будинок колишнього генерал-губернатора, що служив за гетьманський палац, виявився затісним.

Сам Гетьман згадував, що будинок генерал-губернатора мав багато незручностей для життя навіть за найскромніших бажань; ані сім'ї, ані прислузі неможливо було хоч якоюсь мірою пристойно влаштуватися. “Взагалі, життя моє особисте з сім'єю під час Гетьманства, – писав П. Скоропадський у спогадах, – нагадувало мені часто французьку говірку:

“Le luxe et la misere”¹. З одного боку, великі обіди й сніданки з великою кількістю людей, яких доводилося запрошувати з тієї чи іншої причини, що стосувалася їхньої служби, або політики, з іншої – життя приватне, наприклад, дітей у ванній кімнаті, позаяк іншого приміщення не було. Попри ці незручності й ці приміщення, наше життя, особливо їжа, коштували надто дорого скарбниці, яка за постановою ради міністрів усе оплачувала, відтак усілякі зміни в сенсі розміщення мене шаріли. Мені всі казали, що в цьому будинкові, пристосованому лише для життя генерал-губернатора дореформенного часу, тепер достеменно не можна вмістити усіх мешканців, подібно до частини конвою, ординарців і деяких інших посадових осіб, які за своїм родом служби повинні були теж розташовуватися у будинку. Крім того, необхідно було, я завжди цього дуже хотів, розмістити раду міністрів і мою особисту канцелярію, для цього мені завжди вказували на необхідність переїзду у палац, який я відвів тимчасово для розташування там міністерства внутрішніх справ. Я цього, особливо спочатку, не хотів, мені в цьому не хотілося уподібнитися Керенському, який, незважаючи на багаторічні демократичні запевнення, розпочав з того, що розмістився у Зимовому палаці. Восени ж, коли з’ясувалося, що люди, особливо конвойці, прямо таки задихаються в маленьких кімнатах, чого літом, звичайно, через відкриті настіж вікна не помічали, питання явилось у прибудові, але позаяк сміта показала, що все це влетить скарбниці у декілька сотен тисяч й в підсумкові все ж буде погано, я запропонував раді міністрів обговорити питання про переїзд мій у палац, або ж про асигнування на перебудову, причому просив цю справу вирішити без моєї участі, зовсім не рахуючись з моїми особистими зручностями” [7, с. 243].

Тож почалися пошуки нового приміщення. Поблизу була розлога садиба старовинної будови, зайнята великим садом та дуже просторим дерев’яним будинком, що виходив на Катерининську вулицю поряд з палацом генерал-губернатора, й розміщувалася на вулиці Інститутській. Цей будинок у 30-х рр. XIX ст. належав фельдмаршалові графові Сакену, а згодом у ньому мешкав київський цивільний губернатор й містився місцевий Інститут шляхетних панянок [6, с. 173]. Утім, він явно був непридатний для резиденції Гетьмана.

Спочатку виник план перенести гетьманський палац у колишній дім командуючого військами Київської військової округи, що був побудований ще за генерала Драгомірова й відрізнявся своїм поміщицьким розташуванням. До цього будинку прилягав величезний парк, який обидвома сторонами виходив на пустинний Кловський узвіз. Проте виявилось, що для надійної охорони цього парку довелося б удвічі

¹ Le luxe et la misere – Блиск і злиденність (фр.)

збільшити чисельність конвою гетьмана. До того ж занепокоєння викликала близькість маєтку до заводу “Арсенал” з його постійно бунтуючою робітничою масою.

Тоді звернули увагу на Єлизаветинський палац (на Єлизаветинській вул.), в якому до Першої світової війни розміщувалося Єпархіальне училище. Палац відповідав усім вимогам до зручного розташування в ньому усіх необхідних служб Головної Квартири Гетьмана та його сім’ї. Однак Рада міністрів відхилила асигнування 800 тис. карбованців на його ремонт. “Всесильний Гетьман України, – як із прикрістю зауважив його начальник Штабу, – з чуття вродженої делікатності й, не бажаючи через особисті зручності входити у суперечку з людьми без такту, не наполягав” [15, с. 139].

Рада міністрів вирішила таки не переносити гетьманську резиденцію в інший будинок. Коли ж після цього постала потреба в гетьманському палаці полагодити груби, побілити стелі та коридори, а також залатати іржавий дах, що протікав, то уряд почав шукати якісь формальні зачіпки, аби відмовити у виділенні коштів навіть на цей першочерговий ремонт. Обуренню начальника Штабу Гетьмана не було меж.

Проте, наприклад, в липні 1918 р. мала Рада міністрів (реєстр № 5 від 2, 5, 8, 9 і 11 липня 1918 р.) ухвалила “скасувати в кошторисі 2.000 карбован[ців], котрі прохаються на купівлю крісел для палати засідань Малої Ради Міністрів і ухвалити відпуск кредиту в сумі 28.350 карбованців” [10, 12 зв.]. В середині серпня у відповідь на доповідь начальника Штабу Гетьмана мала Рада міністрів (реєстр № 9 12, 15 і 16 серпня 1918 р.) постановила “ухвалити одпуск в 1918 році щомісячно по 400 карб. на видатки по художественній частині Дворця Пана Гетьмана” [10, 26]. 24 жовтня 1918 р. мала Рада міністрів асигнувала 10 тис. 818 крб. “на придбання уніформи льокеям і швейцарам дворця П[ана] Гетьмана”, а також збільшила “асігнування по кошторису на освітлення будинку № 40 по Інституцькій вул. до 16.000 карб. і на дрібний ремонт до 14.000 карбованців” [11, 7].

Загалом же, на утримання палацу та всієї його обслуги відпускалося з коштів державної скарбниці приблизно 2 тис. крб. на день. Сам П. Скоропадський готівкою отримував зарплатню розміром у 10 тис. крб. на місяць, як він казав “на тютюн” [15, с. 167-168]. Проте якогось законодавчого акта, за яким визначалася б така зарплатня глави держави, не існувало. У зв’язку з цим, 8 жовтня 1918 р. Рада міністрів визнала за необхідне розробити законопроект про надання Гетьманові особистого утримання. Тоді ж урядом було ухвалено, “надалі до затвердження законопроекту відпускати на утримання Пана Гетьмана по 25.000 карб. щомісячно, починаючи з 29-го квітня ц/р.” [9, 9-9 зв.]. Усі ж кошти на утримання

гетьманського оточення та палацу виділялися за окремою смітою (кошторисом) Головної Квартири Гетьмана¹ [13, с. 26].

Суттєвим нюансом картини укладу життя в палаці Гетьмана й організації у ньому вертикалі повноважень та обов'язків, як свого роду віддзеркаленням загального становища у владі Української Держави та панівного у ній духу, є від'їзд П. Скоропадського 2 вересня 1918 р. з Києва до Німеччини для офіційної зустрічі з Кайзером Вільгельмом II. Перш за все, цікавим є те, що про плани Гетьмана відвідати Німеччину ані в палаці, ані в уряді, ані у його ж особистому Штабі, ані серед охорони ніхто нічого не знав. Не знав ні начальник Штабу Б. Стеллецький, ні комендант гетьманського палацу К. Прісовський, ні начальник Особливого відділу Д. Бусло та інші.

Уся підготовка до поїздки була прихована непроникливою таємницею й здійснювалася винятково німецьким командуванням, а в гетьманському палаці – особистим представником німецького Імператора графом Алвенслебеном. Начальник Штабу Гетьмана Б. Стеллецький дізнався про візит П. Скоропадського до Потсдама лише у день його від'їзду близько другої–третьої години дня, та й то, тільки після того як Гетьман узяв з нього чесне слово про збереження таємниці². Тож, коли дізнавшись, що від'їзд відбуватиметься у цілковитій таємниці та серед ночі, начальник Штабу Гетьмана запитав, чи потрібно віддати розпорядження щодо потяга,

¹ Палац пана Гетьмана перебував у структурі адміністрації глави держави, яка за владарювання П. Скоропадського мала назву “Головна Квартира Пана Гетьмана”. Вона охоплювала три основні складові: “Штаб Пана Гетьмана”, “Особи біля Гетьмана” (тобто його ад’ютанти), “Власна Його Світлості Пана Гетьмана всієї України канцелярія”. Структура, повноваження, обов’язки та завдання гетьманської Квартири визначалися Положенням “Про Головну Квартиру Гетьмана”, що було ухвалене під грифом “таємно” Радою міністрів Української Держави 3 травня 1918 р., тобто вже на четвертий день після державного перевороту на чолі з П. Скоропадським. 3 серпня 1918 р. зазначене “Положення” набуло нової редакції. Детальніше структура Головної Квартири визначалася у Додатку до Положення “Про Головну Квартиру Гетьмана”, в якому зазначалося, що вона складається з вищезазначених трьох “Частин”. Фінансування Головної Квартири Гетьмана відбувалося за окремим кошторисом (“Смітою Гетьманської Головної Квартири на 1918 р.”). На утримання всіх її інституцій державним бюджетом визначалася сума в 4 млн. 352 тис. 940 крб. Начальником Головної Квартири Гетьмана, тобто головою гетьманської адміністрації, був начальник його Штабу, який таким чином поєднував ці дві посади. Головна Квартира Гетьмана являла собою центральну адміністрацію глави держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо усіх силових структур країни та визначала основні напрями політики та охоронної діяльності в Українській Державі (докладніше дивіться: *Гай-Нижник П.* Головна Квартира Ясновельможного Гетьмана всієї України (Штаб Гетьмана та Особи біля Гетьмана) / П. Гай-Нижник // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 85-104; *Його ж.* Особисті ад’ютанти й секретарі П. Скоропадського (до історії функціонування Головної квартири гетьмана України) / П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 106-126; *Його ж.* Власний Штаб гетьмана П. Скоропадського: структура, штати, завдання (1918 р.) / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – Вип. 53. – С. 73-80. – Вип. 54. – С. 91-101. – Вип. 55. – С. 65-71; *Його ж.* Власна Його світлості пана гетьмана всієї України канцелярія (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – Спецвипуск. – С. 67-75. – Вип. 46. – С. 54-62; *Його ж.* Начальники особистого Штабу гетьмана П. Скоропадського / П. Гай-Нижник // Військово-історичний альманах. – 2010. – № 21. – С. 45-56).

² Сам П. Скоропадський писав у спогадах, що в день свого від'їзду (2 вересня 1918 р.) він повідомив про це Раду міністрів під час її вечірнього засідання.

Гетьман відповів йому, що усе це вже зроблено німецьким штабом. Близько часу ночі до під'їзду гетьманського будинку було подано німецькі штабні автомобілі й Гетьман у цивільному вбранні у супроводі свого ординарця А. Західова, графа Альвенслебена, ад'ютанта Г. Зеленевського та особистого радника і заступника міністра закордонних справ О. Палтова поїхав на вокзал.

Там їх вже очікував підготовлений Штабом німецьких військ в Україні потяг до якого був посаджений батальйон німецької ж піхоти з великою кількістю кулеметів. До хвоста потяга було причеплено два салон-вагони: передостанній – для українського Гетьмана, а останній – для начальника залізниці. У самому салон-вагоні біля кожних дверей стояло по німецькому вартовому, а на майданчику вагона – кулемет.

Прибувши на вокзал у цивільному вбранні, Гетьман П. Скоропадський, маючи вкрай сконфужений вигляд, швидко увійшов до вагона. “Дійсно, – розмірковував з цієї картини очевидець, начальник гетьманського Штабу Б. Стеллецький, – цей від'їзд швидше нагадував відправку якогось злочинця, а не відбуття зі своєї резиденції голови держави” [15, с. 159-160].

Про від'їзд Гетьмана до Німеччини для зустрічі з німецьким Імператором Київ дізнався з газет лише наступного дня. Начальник Штабу П. Скоропадського занотував, що несподіване зникнення Гетьмана з палацу край вразило його службовців, а надто гетьманського коменданта К. Прісовського, який був неабияк ображений такою недовірою до його особи, для багатьох же заздрісників та прихованих недоброзичливців легше було перенести грім над головою, аніж дізнатися цю новину.

Візит Гетьмана до Німеччини був насичений перемовинами та зустрічами: 4 вересня делегація Української Держави відвідала канцлера Німеччини графа Гертінга, після чого відбувся урочистий обід та раут; 5 вересня Гетьман із поштом був у Касселі, де відвідали місцеву картинну галерею, а потім імператорський палац Вільгельмцрере, в якому П. Скоропадський мав особисту зустріч з Вільгельмом II, отримав від нього Орден білого орла та в колі оточення обох глав держав – сніданок; ввечері того ж дня українська делегація (о 20-й годині) вже обідала в Ганновері в імператорських кімнатах вокзалу разом із графом Берхемом, графом Альвенслебеном та Майсром; 6 вересня – імператорська опера; 8 вересня – поїздка у Спа, де відбувалися снідано й зустріч з фельдмаршалом П. Гінденбургом; потім відвідини вілли Кугель та її власника Б. Круппа й огляд його заводів в Ессені; ввечері того ж дня вечеря у Кельні у присоборному готелі; 9 вересня Гетьман повернувся до Берліну, а наступного дня (10 вересня) відбув у Кіль для зустрічі з братом Кайзера Вільгельма II Принцем Генріхом Прусським, де відбувся також обід у німецьких Морських зборах.

З'явився П. Скоропадський у своєму палаці так само несподівано, як і зник. Гетьман повернувся з Берліна надзвичайно задоволений візитом. Саме після цієї поїздки П. Скоропадського вже усі почали титулувати "Його Світлістю Ясновельможним", як називав його в Німеччині Кайзер Вільгельм II. Відвідини кайзера дещо вплинули, принаймні ззовні, й на поведінку німецьких представників в Україні. Після того, як у Берліні німецькому послові А. Мумму в імператорській ложі театру було вказано сидіти за спиною Гетьмана, його раніше зверхній тон змінився на лагідний. Негайно після повернення Гетьмана сталася й інша небачена до цього часу річ: німецький командувач власною персоною з'явився, аби дізнатися, коли П. Скоропадський зможе його прийняти. До цієї поїздки німецький командувач сам призначав Гетьманові час зустрічі. І дійсно, наступного дня у призначений Гетьманом час командувач німецьких військ в Україні Г. Кірбах та його начальник Штабу В. Ґренер у парадній формі прибули на зустріч із П. Скоропадським і, за його ж словами, тримали себе мов підлеглі. Один лише Альвенслебен як і раніше зберігав свою незалежну та безтурботну поведінку [15, с. 163-164].

Усі ці події сильно змінили й самого П. Скоропадського, в нього буквально голова пішла обертом, він почав менше працювати, поводився дедалі самовпевненіше, не помічаючи кардинальних і карколомних змін у суспільстві та країні, перестав відчувати пульс навколишнього життя.

Гетьман дедалі більше уваги звертав на зовнішні ознаки свого правління. Були замовлені його світлини, видано короткий нарис його бойової діяльності, порушено питання про значки, якими він хотів нагородити учасників перевороту, сформована комісія з істориків та вчених щодо встановлення гетьманської відзнаки, розпочато розробку орденів тощо, його постійно займали численні родичі, що прибули з радянської Росії, по неділях після сніданку Гетьман із сім'єю катався на пароплаві по Дніпру й обідав на лоні природи.

У жовтні 1918 р. Б. Стеллецького на посаді начальника гетьманського Штабу було замінено на О. Аккермана, який геть не цікавився політичними аспектами навколо Гетьмана та проблемами його безпеки, а цілковито зосередився на господарчих питаннях життя у палаці.

"Він [Скоропадський] ніби відчув ґрунт під ногами, він перестав бути тією простою і працюючою людиною, якою був до цих пір. Влада й шана стали йому крутити голову, він за всією вірогідністю почав вірити у свій розум і силу, а головне непогрішимість... – зазначав Б. Стеллецький. – Оточений лестощами, залякуємий друзями, що владу в нього можуть відібрати, вбачаючи у всілякому розумному і сильному – суперника, правитель починає усю свою увагу [зосереджувати] на своїй владі й намагається оточити себе людьми не небезпечними для нього за розумом і даруваннями.

[...] Повернувшись “Світлістю” з поїздки в Берлін він перестав цікавитися з тією дошкульністю як це робив раніше поточними справами. [...] Цілі юрби підлабузників почали оточувати Скоропадського, на честь нього створювалися оди та вірші й він, утамований владою скоротив час прийому міністрів, почавши їх приймати тільки до сніданку, а решту часу почав присвячувати в новому напрямку.

Можливо гетьманство на Україні загинуло б і без цього, проте у будь-якому випадкові воно загинуло б іншим [шляхом?], а не так ганебно, як це сталося” [15, с. 164-167].

Так чи інакше, але не можна не зауважити й на тому, що у 1918 р. Скоропадський-гетьман ще не був гетьманом-самостійником тією мірою, яким став пізніше в еміграції, як і на тому, що будучи гетьманом-державником, у 1918 р. його усвідомлення української державності (та й поняття федерації) мало не зовсім той сенс, як у часи його активної політичної діяльності на чолі Гетьманського руху у 30–40-х рр. ХХ ст., а надто як усе це розуміється у сучасні дні. Не варто забувати й про тогочасне усвідомлення ним взагалі українсько-російського світу у ширшому, не політичному вимірі, у рисах особистої вдачі, характеру, політичного та, свого роду, національного досвіду не лише державного діяча, а й простої людини, становлення якої та життєвий простір до 1917 р. обмежувалися не просто російським світом, але російським елітарним, віддаленим від уявлення про життя та очікувань від нього інакших за соціальним і майновим статусом людей. П. Скоропадський, безумовно, любив Україну і прагнув любити її ще дужче, але він не знав свого народу, не відчував його підсвідомо, адже бути закоханим у романтичну минавшину, пісні та міфи народу ще не значить бути його частиною, навіть якщо у тобі й тече його кров. Надто довго гетьман був відірваний від своїх співплемінників, і надто мало він встиг побути поміж ними, коли вони стали Народом.

Використана література:

1. Алжирские экспедиции. – Аракчеев Алексей Андреевич. – С-Пб., 1911.
2. Альвенслебен (Фридрих Иоганн Alvensleben). Альвенслебены // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – С-Пб., 1890–1907.
3. Военная энциклопедия / под ред. В. Ф. Новицкого и др. – Т. 2. – СПб. : т-во И. В. Сытина, 1911–1915.
4. *Донцов Д.* Рік 1918, Київ / Д. Донцов. – К. : Темпора, 2002.
5. *Дорошенко Д.* Історія України, 1917–1923. / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002.
6. *Захарченко М. М.* Київ тепер і прежде / М. М. Захарченко. – К. : Паровое лито-типографическое заведение С. В. Кульженко, 1888.
7. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – Київ; Філадельфія, 1995.
8. *Третяк К. О.* Київ: Путівник по зруйнованому місту / К. О. Третяк. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7.
10. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а.

11. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 27.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 136.
13. ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 26.
14. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 4.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1.

ГАЙ-НЫЖНЫК П. Жизнь и будни резиденции диктатора: дворец Гетмана всея Украины П. Скоропадского.

В статье освещается жизнь во дворе гетмана Украины Павла Скоропадского в 1918 году, график работы главы Украинской Державы, обыденность его семьи, охраны резиденции Гетмана, правила церемониала, отдельные аспекты внутренней атмосферы и быта диктатора, его личные черты как человека и государственного деятеля.

В частности обращается внимание на роль начальника Главной Квартиры и Собственного Штаба Гетмана, порядок рассмотрения государственных документов и встреч с членами Совета министров, гостями Дворца Гетмана, его внутреннее и внешнее планирование, деятельность и размещение собственного конвоя главы государства, взгляды П. Скоропадского на место Украины в постимперском пространстве.

Ключевые слова: Украинская Держава, Гетьманат, Скоропадский, дворец Гетмана.

ГАЙ-НЫЖНЫК П. Life and everyday residences of dictator: palace of Hetman of all Ukraine of P. Skoropadskyi.

In the article life in the palace of hetman of Ukraine Pavlo Skoropadskyi lights up in 1918 year, chart of work of the Ukrainian Country's leader, ordinariness of his monogynopaedium, guard of residence of Hetman, rule to the ceremony, separate aspects of internal atmosphere and way of life of dictator, him the personal lines as a man and as a statesman.

In particular attention applies on the chart of work of P. Skoropadskyi, role of chief of Main Apartment and Own Staff of Hetman, order of consideration of state documents and meetings, with councillors ministers, guests of Palace of Hetman, him internal and external planning, activity and location of own escort of country's leader, personal qualities of P. Skoropadskogo and his looks to the place of Ukraine in postimperskomu space.

Keywords: Ukrainian State, Hetmanat, Skoropadskyi, palace of Hetman.

УДК 37.037:94(477)

**Тимошенко Ю. О.
Національний університет
фізичного виховання і спорту України**

**ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ**

Досліджено специфіку фізкультурної освіти у повоєнні роки, стан навчальних закладів та їх викладацький склад. Показано якісний і кількісний стан студентів, умови їх побуту. З'ясовано особливості викладання фізичного виховання у середній школі.

Ключові слова: фізичне виховання, екстернатура, студенти, фізична культура.